

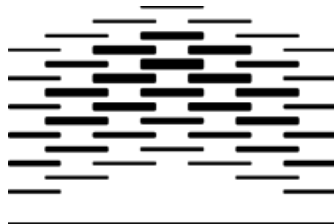
Lærerens kommunikasjon med barn i sorg

av

Camilla Holm Hansen

Kandidat nummer: 184

Veileder: Baard Johannessen, Pedagogikk og elevkunnskap

**HØGSKOLEN I OSLO
OG AKERSHUS**

Bacheloroppgave i GLU 1-7 G1PEL3900

Institutt for grunnskole- og faglærerutdanning
Fakultet for lærerutdanning og internasjonale studier
Høgskolen i Oslo og Akershus

Dato: 24.04.2014

Antall ord: 6502

Sammendrag

Studier viser at enkelte voksne unnlater å prate med barn om sorg enten av frykt for den ubehagelige samtalen, frykt for liten egenkompetanse eller fordi de ikke tilegner barnet reelle sorgsopplevelser. Samtidig viser teorien til at voksnes rolle for barnets sorg har stor betydning for at barnet skal forstå dødsbegrepet og ikke legge skylden på seg selv eller fantasere om ”den store hemmeligheten” rundt dødsfallet som kan være verre å bære enn sannheten selv. I samtale med det sørgende barnet er det viktig å møte barna på en anerkjennende måte, slik at den voksne kan skape mening for barnet i situasjonen samtidig som barnet beholder sin verdighet gjennom samtalen.

Målet med denne oppgaven var å finne ut hva lærere ute i skolen i dag vet om barn i sorg, og hvordan de møter disse barna gjennom kommunikasjon. På bakgrunn av dette lyder problemstillingen slik: Hvordan kan en lærer kommunisere med elever som har opplevd død i nær familie?

Det har i oppgaven blitt brukt et kvalitativt, semistrukturert intervju som metode hvor det har blitt intervjuet tre grunnskolelærere. Denne undersøkelsen viser at intervjupersonene hadde gode kunnskaper om hvilke sorgreaksjoner de så for seg at de kunne møte på, og at sorgen ville vedvare i lang tid fremover. Intervjupersonene hadde størst fokus på sin rolle som lyttere i samtaler med det sørgende barnet, noe som er viktig i kommunikasjon med barn. Én lærer viste til frykt for samtalen med den sørgende eleven, men også erfaring med å gi anerkjennelse, mening og verdighet gjennom samtaler med et sørgende barn. Dette viser til funn om at læreren kan kommunisere med elever som har opplevd død i nær familie gjennom å lytte, skape mening, opprettholde verdighet og å gi anerkjennelse. For å komme eleven i møte med forståelse og aksept, er det også en forutsetning å ha kunnskap om ulike sorgreaksjoner, og å vite at sorgen ofte kan komme periodevis for elever i grunnskolealder. Videre viser undersøkelsen at lærerne ikke føler de har kompetanse til å gjennomføre slike samtaler, og at det er forvirring om hvem som egentlig har ansvaret i en slik situasjon, som lærer, helsesøster, eller andre organisasjonsledd.

Innholdsfortegnelse

Sammendrag	
Innledning.....	1
1. Teori og forskning: Barn i sorg og kommunikasjon med barn og unge	1
1.1 <i>Hvordan barn opplever sorg</i>	1
1.2 <i>Barns sorgreaksjoner i ulike aldre</i>	3
1.3 <i>Å kommunisere med barn i sorg</i>	4
1.4 <i>Den planlagte samtalen</i>	5
1.5 <i>Er det alltid best å snakke om det?</i>	6
1.6 <i>Kildekritikk</i>	7
2. Metode.....	7
2.1 <i>Forskningsmetode og design</i>	7
2.2 <i>Forskerrollen</i>	8
2.3 <i>Utvalg</i>	8
2.4 <i>Gjennomføringen av intervjuene og etiske vurderinger</i>	9
2.5 <i>Undersøkelsens kvalitet</i>	10
3. Presentasjon av data.....	10
3.1 <i>Barnas sorgreaksjoner</i>	10
3.2 <i>Initiativ og ansvar for samtalen</i>	11
3.3 <i>Den uventede samtalen</i>	13
4. Resultater og drøfting	13
4.1 <i>Lærerens kunnskaper om barns sorgreaksjoner</i>	14
4.2 <i>Lærerens initiativ og ansvar for samtalen</i>	15
4.3 <i>Den uventede samtalen</i>	16
5. Oppsummering og avslutning.....	16
Referanseliste:	
Vedlegg 1	
Vedlegg 2	
Vedlegg 3	
Vedlegg 4	
Vedlegg 5	

Innledning

Temaet jeg har valgt for denne oppgaven er sorgarbeid på skoler. Jeg har gjennom studiet ønsket meg bedre kompetanse om barn i ulike kriser, og hvordan læreren på best mulig måte kan møte elever i ulike vanskelige situasjoner. I praksis har jeg møtt flere elever i sorg etter å ha mistet foreldrene sine, og dette var utgangspunktet for hvorfor jeg ville lære mer om hvordan jeg som lærer kan møte disse elevene ute i skolen. Denne oppgaven tar derfor opp problemstillingen: Hvordan kan en lærer kommunisere med elever som har opplevd død i nær familie? Det vil i denne oppgaven være fokus på barn i sorg mellom 6 og 12 år ettersom dette er den aldersgruppen en grunnskolelærer vanligvis jobber med. Det er fokus på samtalen mellom elev og lærer, fremfor beredskapsplaner, minnestund og samtalen med hele klassen, for å begrense oppgavens omfang.

Her vil jeg først presentere teori og forskning omkring sorg, barn i sorg, og kommunikasjon med barn i kriser. Deretter vil jeg legge fram metode, resultatene fra tre intervjuer med lærere om barn i sorg, og hva de mener er viktig å tenke på i kommunikasjonen med et sørgende barn. Til slutt vil jeg legge frem og drøfte funnene fra undersøkelsen opp mot relevant teori. Målet med denne undersøkelsen var å finne ut hva lærere i skolen i dag vet om barn i sorg, og hvordan de møter disse barna gjennom kommunikasjon.

1. Teori og forskning: Barn i sorg og kommunikasjon med barn og unge

Beregnet ut ifra tall fra Statistisk Sentralbyrå (SSB) (se vedlegg 3 og 4) døde det 10350 barn i Norge mellom alderen 0-19 år i 2013, og 48 200 personer i alderen 20-49 år (Statistisk Sentralbyrå, 2013, 2014a). Gjennomsnittsalderen på foreldre ved barnets fødsel (se vedlegg 5) var 31,45 år i Norge i 2013 (Statistisk Sentralbyrå, 2014b). Det er derfor stor sannsynlighet for at dødsfall i nær familie vil kunne berøre barn og unge i skolen.

Det kan være lett å misforstå barn, og mange voksne tillegger ikke barna reelle sorgsopplevelser. Barn vil gli inn og ut av sorgen hvor oppmerksomheten deres veksler mellom ting de er opptatt av, samtidig som de sørger. Dette betyr ikke at barnet ikke sørger, men at de sørger på barns vis (Ruud, 2011). Psykiatrisk sykepleier Randi H. V. Ajer forteller i et intervju av Nina Strand (2006) at hun har erfart at lærere slipper temaet sorg for fort. I en del tilfeller kan læreren være den eneste tilgjengelige person som forstår seg på barn.

Undersøkelser viser at voksne ofte undervurderer hva barna har sett og hørt i en kritisk situasjon, hva de forstår, hvor mye de reagerer og varigheten av deres reaksjoner (Dyregrov & Raundalen, 1994). Det er lett å ville beskytte barnet fra det som er vondt. Men vi vet nå at barn får det best på lang sikt om de blir informert, får delta og blir forklart hva som vil skje i framtiden (Bugge, Grelland, & Schrader, 2012). Mye tyder derfor på at mange voksne velger å unngå kommunikasjon med barn om sorg, i håp om å skåne dem, i tro om at de ikke opplever sorgen eller fordi de ikke har kunnskaper nok om barns sorg til å se at barnet er i en sorgprosess. Videre vil jeg derfor vise til teori om barn i sorg og hvordan en lærer bør kommunisere med en elev i sorg.

1.1 Hvordan barn opplever sorg

For å forstå hvordan barn opplever sorg er det nødvendig å vite hva sorg er som fenomen. Studier viser at sorg tar mange ulike former og har varierende lengde og uttrykk avhengig av personen selv, situasjon og omgivelser. En vid definisjon av sorg

er reaksjoner på betydningsfulle tapsopplevelser. Dette er et tap som i vesentlig grad innvirker på personens grunnleggende livssituasjon og avhenger derfor av den betydningen relasjonen til det tapte hadde i vårt liv før tapet skjedde, men det avhenger også av hvilken betydning det hadde i vår opprettholdelse av et meningsfullt liv. Et betydningsfullt tap er altså et tap av noe eller noen som hadde stor betydning for opprettholdelse av verden som stabil og meningsfull og ens eget stabile selvvord (Bugge, Eriksen, & Sandvik, 2003).

Sorg kan oppleves og komme til uttrykk på mange ulike måter, og dette kalles sorgreaksjoner. Sorgreaksjonene spennes over et meget vidt spekter av følelser, tanker, kroppslige reaksjoner og handlinger (Bugge et al., 2003). I boken *Sorg hos barn* har Dyregrov (2006) satt opp en liste over noen av de vanligste sorgreaksjonene hos barn: Angst, sterke minner, søvnforstyrrelser, tristhet, lengsel, savn, sinne, oppmerksomhetskrevede atferd, skyld, skyldbepreidelse, skam, skolevansker og kroppslige plager. Videre skriver han at andre mulige sorgreaksjoner kan være: regressiv adferd, sosial tilbaketrekning, fantasier, personlighetsforandringer, fremtidspessimisme, grubling over årsak og mening, og det kan også gå utover vekst og modning. Noen av disse sorgreaksjonene kan gi andre utslag. Angst, for eksempel, kan gi utslag gjennom at barnet blir klengete, mer krevende, reagerer sterkt på atskillelser og blir skvetne. Barnets personlighet og temperament vil ha betydning for barns sorgsuttrykk, og da er det viktig å ha barnets normale reaksjonsmåte som utgangspunkt for hvordan vi tolker hva som er en reaksjon på sorgen. Noen barn vil ha forsterkede reaksjonsformer mens andre reagerer med å endre adferd (Bugge et al., 2003).

I møte med barn er det alltid viktig at de voksne ser de individuelle forskjellene hos barna (Bugge et al., 2003). Noen barn kan bli svært aggressive da de kan føle seg sviktet og forrådt. Da gjelder det at de voksne er klar over at sinnet, på samme måte som gråten, er en sunn reaksjon, slik at barnet ikke blir straffet for å vise hva det føler (Kreftforeningen, 2007).

Om vi ser på sorg som en prosess, altså i et prosessperspektiv, vil man ta utgangspunkt i prosessvariabler. Dette vil si at sorgen blir beskrevet for de tilpasningsprosessene den sørgende er engasjert i. Det er flere utviklede modeller for

hvilke oppgaver en som sørger må mestre i sin sorgprosess. Her velger jeg å trekke frem Shuchter og Zisook (1993), gjengitt i Bugge et al. (2003) sin modell, som er en sorgmodell med seks sorgoppgaver: 1) Å opprettholde helse og funksjonsevne 2) etablere nye rutiner og samspill 3) konstruere en ny oppfatning av hvordan fremtiden vil se ut 4) skape rom for minner av den avdøde 5) få et godt og stabilt selvilde 6) gjenvinne antakelsen om at verden er trygg, meningsfull og rettferdig.

Barn som mister en av sine nære pårørende trenger at de voksne rundt seg er i stand til å gjøre dødsfallet så forståelig som mulig, i tillegg til å hjelpe dem med bearbeidelsen. Barn, som voksne, opplever sorgen på ulike måter; med blant annet utgangspunkt i relasjonen til den døde, modningsgrad og alder, sårbarhet i forhold til tidligere livshendelser, og støttenettverket rundt seg (Helsedirektoratet, 2009).

1.2 Barns sorgreaksjoner i ulike aldre

Førskolebarn er de mest hjelpeløse og passive dersom dødsfall rammer dem. De er mest avhengige av hjelp utenfra for å gjenvinne likevekt, og er svært sårbare for atskillelser, slik at dødsfall rammer dem spesielt sterkt. Som reaksjon viser de ofte angstfylt tilknytningsatferd med fremmedangst, gråt, klenging, og mange blir sintere enn vanlig eller viser regressiv atferd. Samtidig har de et kortere tristhetsspenn (Dyregrov, 2006). I boken *Sorg* (2003) skriver Kari E. Bugge at Speece og Brent (1993) har sett på hvordan barn oppfatter døden, og her kom det frem at yngre barn (under 10 år) ser på døden som noe temporært, at den døde har levende funksjoner, og at barna har urealistiske årsaksforklaringer på døden.

I 6-10-års alder kan barnet bli veldig utspørrende om detaljer omkring døden. De kan spørre spørsmål som hvordan den døende vil se ut over tid, hvorfor kroppen blir kald når man dør, og så videre. Barnet begynner å forstå døden, men har liten kapasitet til å mestre store tap. Barnet kan fornekte tapet som en forsvarsmekanisme og opptre som om ingenting har hendt, og bare gråte når det er alene (Bugge et al., 2003).

I 10-13-års alder, førpuberteten, kan barnet få følelsen av hjelpeløshet som barnet selv ser på som barnslig. Da kan mange barn føle at sinne er en mer akseptabel følelse enn hjelpeløsheten og velge å heller utagere. Økende grad av irritabilitet, opposisjon og

krangling eller annen type ”vanskelig” atferd kan være måter sorgen kommer til uttrykk på (Bugge et al., 2003). Skolebarn kan tilføres et tilleggsproblem til sorgen ved at det stilles andre krav til dem enn de yngre barna med hensyn til at de ikke skal gråte, de skal være sterke og prestere på skolen. Barns skoleprestasjoner kan hemmes fordi de spontane tankene hemmes hos det sørgende barnet, og påtrengende minner kan føre til konsentrasjonsproblemer (Dyregrov, 2006).

Den verste intensiteten hos de sørgende avtar etter en tid, vanligvis ett til to år, mens de har mindre intense sorgreaksjoner i lengre enn ett til to år etter dette. Noen sider av sorgen vil hos mange vare livet ut. Hos barn og ungdom kan den første perioden med intens sorg komme senere enn de første årene etter tapet fordi barn kan få en ny forståelse av tapet når de har utviklet seg kognitivt (som nevnt ovenfor i forhold til forståelse av at døden ikke er reversibel)(Bugge et al., 2003).

1.3 Å kommunisere med barn i sorg

Ruud (2011) refererer til Eide og Eide (2007) hvor kommunikasjon defineres som: Utveksling av meningsfulle tegn mellom to eller flere parter (Ruud 2011, s.20).

Det er tre overordnede prinsipper for å fremme god kommunikasjon med barn og unge: mening, verdighet og anerkjennelse. Dersom et barn ikke får hjelp til å skape mening, vil det danne sine egne tanker. Barnets fantasier om meningen i den skjulte sannheten kan være tyngre å bære enn sannheten. Samtidig vil opplevelsen av mening og sammenheng øke barnets mestringsevne av sorgen (Ruud, 2011). God kommunikasjon med barn i krisesituasjoner er å forklare, å gjøre sorgen/hendelsen begripelig og håndterbar i en så trygghetsskapende setting som mulig, slik at barnet får en klar oppfatning av at dette vil bli fulgt opp, og at det vil få en sannferdig oppdatering hele veien (Raundalen & Schultz, 2008).

I denne sammenheng vil verdighet si at barnet skal slippe å føle seg tråkket på; ingen ønsker å fremstille seg selv som en krenket eller ydmyket person. For å hjelpe et barn med å beholde verdigheten er det viktig å unngå å knytte barnets identitet med den vanskelige situasjonen. Den voksne personen i samtalen må skille mellom person og hendelse, og ikke stille barnet i et dårlig lys. utfordringen her vil derfor vise seg i å

snakke med barnet om det vanskelige samtidig som man unngår at barnet mister sin verdighet og tar høyde for barnets selvfølelse (Ruud, 2011).

For å bidra til at barnet føler seg anerkjent bør den voksne bidra med å vise genuin interesse for, og vektlegge barnets subjektive oppfatning av det som skjer. Her vil de voksnes holdninger til barn spille en rolle i samtalsituasjonen. Det er gjennom tenkningen om barnet som subjekt, at den voksne evner å skape en kommunikasjon som viser barnet anerkjennelse ved å være opptatt av barnets subjektive oppfatning og at det er dette den voksne vil ta tak i. Det er også hensiktsmessig å forstå og akseptere barnets evne til å kommunisere ut fra sitt utviklingsmessige ståsted (Ruud, 2011).

For å møte et barn i samtaler bør det legges vekt på å forstå at barnet er i stand til å formidle hvordan de opplever sin virkelighet, og at det er til hjelp å ha noen voksne å prate med. Voksne i kommunikasjon med barn må kunne tillate seg selv å gjøre feil og tenke at det er mulig å rette de opp (Ruud, 2011).

1.4 Den planlagte samtalen

I aktiv dialog med barnet er det viktig å lytte til barnet og ta i mot og bekrefte det som uttrykkes. For å gjøre dette må den voksne være bevisst på hva slags signaler kroppsspråket deres uttrykker. Bekreftelsen av det barnet forteller skjer både gjennom den ikke-verbale og verbale kontakten. Den voksne må derfor gi barnet full oppmerksomhet gjennom samtalen, planlegge det slik at ikke blir noe avbrudd og ha ansiktet rettet mot barnet. Når barnet forteller kan den voksne lene seg enten tilbake, eller nærmere barnet ettersom hvordan intensiteten er i det barnet forteller om. Man kan strekke ut en åpen hånd mot barnet eller begge, innimellom. De fleste barn legger nøye merke til kroppsspråk som innebærer mottagelighet. Intensiteten i den voksnes nærvær kan hele tiden reguleres med hvordan man bruker øynene, stemmen og berøring. Ved intense sekvenser kan man la hånden ligge lett tilgjengelig for barnet en stund for så å trekke den tilbake på et passende tidspunkt. Samlet vil dette utvikle en trygghet i situasjonen, bygge relasjon, og barnet blir overbevist om at man vil høre og kan håndtere det som blir fortalt. Den voksne har ansvaret for kvaliteten i kontakten

og i kommunikasjonen. Derfor skal man være innstilt på å tilpasse seg elevens fokus til enhver tid (Raundalen & Schultz, 2008).

Når læreren bestemmer seg for å prate med eleven sin om et vanskelig tema krever det en innledning. I innledningen må læreren klargjøre for barnet hvorfor han/hun vil samtale om dette, dernest gi en introduksjon til temaet. Den voksnes oppgave i samtalen er å stille samtalebærende spørsmål og gi støttende kommentarer som gjør det lettere for barnet å fortelle hva hun/han opplever og tenker. Vanligvis skal man følge det barnet sier, men noen ganger er det viktig at den voksne går foran. Det er viktig å normalisere barnets reaksjoner underveis i samtalen. Samspillet med barnet er ingen mekanisk aktivitet hvor barnet forteller hva som har skjedd. Som hjelper blir man et aktivt vitne til det barnet har opplevd, med konsekvensene dette innebærer for barnets tanker, adferd og følelser. Gjennom presise spørsmål, støtte, trøst, aktiv bekræftelse, anerkjennelse, tålmodighet, respekt og aktivitet for å normalisere, blir hendelsene klargjort, og barnet vil få mer kontroll, sammenheng og struktur i det de har opplevd. Da er mye oppnådd (Raundalen & Schultz, 2008).

I denne korte beskrivelsen av hvordan den voksne hjelperen kan gå fram i en planlagt samtale med et sørgende barn, får vi et lite glimt av hvordan terapeutene jobber med barn i kriser. Denne modellen er hentet fra Raundalen and Schultz (2008). Raundalen et. al. skriver videre at selv om dette er terapeutiske verktøy, er det hensiktsmessig at pedagoger, som ikke er skolerte terapeuter, heller bruker slike modeller, som det har blitt gitt et eksempel på her, og setter av faste snakketider med barn i kriser fremfor å holde en tilfeldig samtale.

1.5 Er det alltid best å snakke om det?

Myten om at det alltid er best å prate ting ut, er rotfestet i de fleste av oss, men det er ikke nødvendigvis alltid slik. Det er viktig å ha respekt for valget barnet tar om å fortelle om sorgen eller ikke. Det beste er ikke alltid å dele tanker og følelser med andre, noen ting vil vi holde for oss selv. Noen barn trenger hjelp til å få satt ord på ting, andre må få respekt ovenfor valget om ikke å prate om det. Det er også viktig å huske på at mange barn har andre uttrykksmåter som passer dem bedre enn å snakke, da det verbale språket er mer en voksenarena (Ruud, 2011). Andre uttrykksmåter kan

være skriveoppgaver hvor barnet lager en historie til et gitt bilde, lek, lesing av egnet bok, sang, tegning, med mer. Dette kalles ”myke metoder” (Dyregrov, 2006). I en beskrivelse av et eksempel på beredskapsplan for skolen, under temaet kommunikasjon, skriver Dyregrov and Raundalen (1994) at læreren må la barnet selv bestemme hvor mye han/henne vil prate om det som har hendt.

1.6 Kildekritikk

For en allmenn tilnærming til kildekritikk, er det fire hovedelementer å vurdere kilden ut ifra: Autentisitet, troverdighet, representativitet og tolkning/betydning (Christoffersen & Johannesen, 2012). Litteraturen som vises til i denne oppgaven er ikke alltid blant de nyeste utgivelsene. Dette er fordi mange nyere artikler baserer seg på Dyregrovs litteratur, og derfor brukes primærlitteraturen i disse tilfellene (Dyregrov, 2006; Dyregrov & Raundalen, 1994). Dyregrov blir regnet som en pioner i krisepsykologi i Norge (Hageberg, 2006). For videre utvelgelse av litteratur og for å få et pedagogisk og profesjonelt syn på samtalen med barn i krisesituasjoner, har det, med utgangspunkt i relevansen for problemstillingen, blitt tatt utgangspunkt i litteratur av A. Ruud, klinisk pedagog, M. Raundalen, barnepsykolog og J. Schultz, spesialpedagog (Raundalen & Schultz, 2008; Ruud, 2011).

2. Metode

For å undersøke denne oppgavens problemstilling har intervju blitt valgt som en kvalitativ metode, og derfor redegjøres det først for den metodiske tilnærmingen. Først kommer noen korte betraktninger rundt forskerrollen, deretter redegjøres det for utvalg, etiske vurderinger, gjennomføringen av intervjuene, og til slutt, kvaliteten av undersøkelsen.

2.1 Forskningsmetode og design

Et semistrukturert intervju er et halvåpent intervju hvor jeg bruker en intervjuguide som fører til at jeg får innsikt i informantenes subjektive opplevelser og erfaringer med barn som opplever dødsfall i nære relasjoner (Dalland, 2013). Metoden er valgt ut ifra hva som er hensiktsmessig i forhold til målet for undersøkelsen, og basert på problemstillingen min; om hvordan en lærer kan kommunisere med elever i sorg. Jeg

er ute etter å få et innblikk i hvilke kunnskaper, erfaringer og kompetanse lærerne ute i skolen besitter om barn i sorg. For å finne data som belyser dette fenomenet må jeg finne data som gir meg en bedre forståelse av det samfunnet vi lever i, og av hvordan enkeltmennesker, grupper og institusjoner handler og samhandler, og jeg har derfor valgt å anvende et kvalitativt semistrukturert intervju som forskningsmetode (Dalland, 2013).

2.2 Forskerrollen

Vi har alltid noen tanker omkring et fenomen før vi velger å utforske det. Når vi velger å undersøke et fenomen er det ønskelig å være så fordomsfri som mulig, uten førforståelse. Det er ikke mulig å være helt fri fra dette, det som derfor blir viktig er å være bevisst på sin egen førforståelse (Dalland, 2013). For å gjøre meg bevisst på egne tanker om fenomenet som skulle undersøkes, skrev jeg ned hva jeg trodde ville komme frem under intervjuene mine, før jeg utførte dem. På denne måten ville jeg bli bevisst på hva jeg ellers ubevisst ville lete etter av svar under intervjuene, og i bearbeidelsen av data. Mine antagelser, før intervjuene ble utført, var at lærerne hadde opparbeidet seg liten grad av kunnskap om barn i sorg gjennom kurs og utdanning, på grunn av manglende fokus på dette temaet. Derimot antok jeg at de hadde en høyere grad av kompetanse om barn i sorg gjennom erfaringer, men at de var usikre på hva det var viktig å kommunisere frem i en samtale med en sørgende elev.

2.3 Utvalg

Da jeg skulle velge intervjupersoner hadde jeg først fokus på at det skulle være grunnskolelærere med jobberfaring med barn i sorg. Dette lot seg ikke gjennomføre om jeg skulle få utført tre intervjuer og utvalget ble derfor endret fra et kriteriebasert til tilfeldig utvalg.

Jeg valgte å intervju tre lærere, ettersom dette burde være datamateriale til analyse og refleksjon. For å få innsikt i hvordan lærerne kommuniserer med barn i sorg, presenteres intervjupersonenes erfaringer med arbeid med elever i sorg.

Intervjuperson (A) jobbet på intervjutidspunktet med en elev på andre klassetrinn som hadde mistet faren sin kort tid før skolestart. I intervjuet henviser læreren også til

personlige erfaringer med barn i sorg, som kan prege lærerens oppfattelse av hva sorg hos barn innebærer. Intervjuperson (B) hadde på intervjutidspunktet ingen erfaringer med å jobbe med barn i sorg, men har jobbet med barn i andre situasjoner hvor eleven(e) har opplevd tap av relasjoner. Intervjuperson (C) har ikke hatt en elev i sorg i sin egen klasse, men vært lærer for parallellklassen til en elev i sorg. På denne skolen har det også vært en elev i tredjeklasse, som har dødd av kreft et år tidligere, hvor elevene på hele skolen har blitt påvirket i mindre og større grad.

2.4 Gjennomføringen av intervjuene og etiske vurderinger

Jeg har brukt intervjuguiden (se vedlegg 1) som en rettesnor gjennom intervjuet for å komme innom de temaene jeg var på utkikk etter, samtidig som det å ikke være bundet til disse spørsmålene ga mulighet for at informantene fortalte fritt om sine subjektive erfaringer (Dalland, 2013). Intervjuene ble gjennomført i begynnelsen av 2014. Før intervjuet startet skrev intervjupersonen under på en samtykkeerklæring (se vedlegg 2), hvor jeg informerte om oppgaven informasjonen skulle brukes til. I erklæringen ble det informert om at deltagelsen var frivillig og kunne brytes om ønskelig, at det ville bli brukt lydopptak og at alle opplysninger ville bli behandlet konfidensielt og anonymt. Jeg slettet opptakene etter hvert som jeg ble ferdig med å transkribere dem. I dette arbeidet merket jeg meg at jeg kunne ha vært bedre på å stille oppfølgingsspørsmål for å få litt mer forståelse av enkelte ting som ble fortalt. Dette kommer antakelig av at jeg ikke er trent eller erfaren som intervjuer. Ifølge Dalen (2011) kreves det en viss erfaring å bli en god intervjuer.

Før samtykkeerklæringen ble skrevet, satte jeg meg inn i hva NESH omtalte om hva som skulle formidles til intervjupersonene, slik at jeg ble bedre rustet til å ta forskningsetiske vurderinger i utarbeidelsen av samtykkeerklæringen, og i gjennomføringen og etterarbeidet av intervjuene (Fossheim, 2009). Jeg har vært forsiktig med å oppgi identifikasjoner som kjønn, alder og bosted, for å unngå sjansen for ”bakveisidentifisering” (Severinsen, 2010).

2.5 Undersøkelsens kvalitet

Validering vil si å vurdere hvorvidt resultatene er anvendbare i forhold til det forskningsfeltet de er hentet fra (Kvale, Brinkmann, & Anderssen, 2009). Med tanke på validering og risikoen for mistolking av utsagn har jeg passet på at transkriberingen er ordrett i forhold til det som er tatt opp på båndopptakeren. Jeg har også arbeidet med å sikre den teoretiske validiteten gjennom relevant teori og forskning, i forhold til det som kom fram av datamaterialet.

Reliabilitet betyr pålitelighet og handler om hvorvidt målinger har blitt gjennomført korrekt, og om eventuelle feilmarginer (Dalland, 2013). Her har jeg hatt fokus på å ha åpne spørsmål, komme med oppklaringsspørsmål og ikke gi uttrykk for egne meninger om det som ble fortalt eller spurt om gjennom intervjuet.

I denne undersøkelsen er omfanget litt tynt, ettersom det kun har blitt intervjuet tre lærere, og ikke viser til stor sannsynlighet for generalisering. Samtidig har de tre intervjupersonene ulikt erfaringsgrunnlag for arbeid med elever i sorg som ikke nødvendigvis er representativt for hele populasjonen, samtidig som det geografiske området er begrenset.

3. Presentasjon av data

I dette kapittelet skal jeg presentere data og drøfte resultatene som svarer på problemstillingen i oppgaven min. Problemstillingen min lyder: Hvordan kan en lærer kommunisere med elever som har opplevd død i nær familie? For å svare på denne problemstillingen best mulig, har jeg her valgt å dele dataen inn i følgende kategorier: Barnas sorgreaksjoner, synet på samtalen om sorg, ansvarsfordelingen og den uventede kommunikasjonen i hverdagen.

3.1 Barnas sorgreaksjoner

I dette avsnittet fremstilles den delen av datamaterialet som omhandler barnas sorgreaksjoner, hva slags erfaringer, tanker og kunnskap intervjupersonene hadde om barns sorgreaksjoner og behov. Grunnen til at det ble valgt å samle inn data på dette,

er fordi lærerens førforståelse av barns sorgreaksjoner kan prege deres handlinger og kommunikasjon i arbeidet med barn i sorg.

Intervjuet startet med å spørre intervjupersonene om de kjente til barns sorgreaksjoner. For å hjelpe litt på vei, ble det også spurt om hvordan de assosierte /knyttet barns sorgreaksjoner til adferd, tidsrom og endringer. Alle tankene deres omkring dette kom ikke frem i svarene samtidig med da spørsmålet ble stilt, men mye kom frem gjennom intervjuet. Etter å ha studert de tre intervjuene viste det seg at lærerne hadde kjennskap til både at deler av sorgen er noe man bærer med seg hele livet, og at alle har ulike sorgreaksjoner. De var og klar over at barn i sorg kan oppleve sinne ovenfor den avdøde, indre og kroppslig uro, endringer i adferd gjennom ulike perioder, å være triste og mutte, aggresjon, å være distré, utagerende adferd, frustrasjon, behov for mindre ansvar, ville fikle med ting, å ville være alene i friminuttet, ha vanskelig for å konsentrere seg i timen og være tankefulle. Lærerne snakket også om at en sørgende elev kunne bearbeide sorgen gjennom å skape plass til gode minner og tanker, få et plutselig behov for å prate om tapet eller mer tilknytning til andre voksne. Enkelte barn vil ikke anerkjenne sin egen smerte ettersom barnet selv ikke tror den er viktig nok. Med noen barn kunne det være vanskelig for læreren å se sorgreaksjoner via adferd, eller barnet kunne vise ulike reaksjoner i skolen, enn i hjemmet. En av intervjupersonene viste også til at sorgen kan komme og gå i forhold til modning, forståelse og alder.

3.2 Initiativ og ansvar for samtalen

Da de tre intervjupersonene ble spurt om hva de mente var viktig å tenkte på når de kommuniserte med barn i sorg og hvilke hjelpeinstanser skolen samarbeidet med i forhold til eleven i sorg, fant jeg at lærerne hadde ulike synspunkter på ansvarsfordelingen, samtalen og ulike forventninger og erfaringer til de ulike hjelpeinstansene.

Intervjuperson (A) ga uttrykk for fortvilelse over lite samarbeid mellom de ulike hjelpeorganene, og ønsket et bedre samarbeid mellom lærer og psykisk helse (som i dette tilfellet var en samarbeidspartner), og mellom lærer og helsesøster. A uttrykte dette slik: ” *Det er greit at jeg skal lære dem naturfag, matte, engelsk, norsk og alle*

de fagene der, og at det er deres rolle å prate med gutten om sorgen. Men for at jeg skal skjønne hvordan den eleven har det, så vil jo jeg vite hva som skjer inni ham. Hvorfor han for eksempel er så sint da? Hva er grunnen til at han er så innelukket? Jeg sier det til hun moren også, at jeg blir helt oppgitt.”

Intervjuperson (B) nevner FABU (forebyggende avdeling for barn og unge) og helsesøster som hjelpeinstanser, om en elev hadde hatt behov for dette. Videre sier B at det i hovedsak blir læreren som vil sitte på ansvaret for å gi barnet den oppfølgingen det trenger i den første tiden. B uttrykte dette slik:

”Først og fremst så er det jo helsesøster på skolen. Men slik som det fungerer i praksis på skolen nå, så er jo helsesøster hos oss en dag i uka. Og med mindre noe da inntreffer på mandag, så er ikke helsesøster i umiddelbar nærhet. Så da er jo det her, noe en som regel må takle selv.”

Videre i intervjuet gir intervjuperson (B) også uttrykk for et behov for mer kompetanse på dette området i skolen:

”Jeg har vel for så vidt ikke vært borti teori som går på det, så du vet liksom ingenting før du står oppi det selv. Og det kan jo skje når som helst og hvor som helst. (...) Det er veldig vanskelig å vite hvordan man skal takle det, for man vet jo egentlig ingenting om det. Og det er egentlig veldig lite prat om det også i skolen om dagen, har ikke hatt noe kursing eller fått høre noe rutiner, så egentlig vet jeg veldig lite om det. Jeg burde ha visst veldig mye mer.”

Da lærerne ble spurt om hva de tenkte var det viktigste å tenke på i kommunikasjonen med et sørgende barn, var det mange likhetstrekk ved svarene deres. Alle tre nevnte viktigheten av lytting. Videre ble det nevnt at det var viktig å vise anerkjennelse, normalisering, ta barnet og det de sier på alvor, og å møte dem på en profesjonell måte i henhold til samtalerollen. Gjennom dette spørsmålet uttrykte intervjuperson (A) frykt for å kommunisere med eleven om sorgen. A beskriver dette slik: *”Jeg tenker nok mer på det at jeg er så redd for å prate. Der er ikke jeg den utdannede helsesøstera, eller psykisk helse. Da er jeg redd for hva jeg skal si. Så jeg merker jo det at jeg blir mer en lytter og svarer på det han sier. Også spør jeg spørsmål som: ja, hva tenker du om det da? Jeg merker at jeg ikke tør å gå inn i den situasjonen, men jeg lar han få lov til å prate om det og fortelle om det.”*

3.3 Den uventede samtalen

Intervjuperson (A) jobbet som lærer for en elev på 2. trinn som hadde en far som tok sitt eget liv, rett før eleven skulle begynne i første klasse. Gutten hadde to eldre søsken i grunnskolen, og barna var ikke blitt informert om at faren deres hadde tatt sitt eget liv. (A) beskriver dette slik: *”I denne situasjonen her er det jo også mye sinne ovenfor far, og i tillegg så tror jeg nok disse barna ikke skulle få høre hva som hadde skjedd. Og så viser det seg at de andre barna på skolen kom og sa det til dem; at pappaen din har tatt livet sitt. Og da blir de enda mer sinte, sinte på pappa. For hvorfor han valgte det, ikke sant?”* Dette ble opptakten til en uventet samtale med læreren. Elevene sitter i ringen om morgenen og skal fortelle om helgen sin. Da utbryter gutten: *Pappa er dum. Pappa vil ikke leve med oss mer. Han vil ikke være med meg mer, han.* Da gutten hadde sagt dette, beskriver A sine handlinger videre slik: *”Da sa jeg: men hva er grunnen til at du ble så sint da, da? (Gutten sier:) Det var det at han ikke ville leve med oss mer. (Lærer:) Men tror du at det var **dere** han ikke orket å leve med lenger? Så sier han nei. Så sier jeg: nei, det tror ikke jeg heller. Så det tør jeg jo å si, for det er jo ikke barnets feil, og jeg må jo forsterke de tankene da. Og det der syntes jeg er så sterkt og vanskelig. Og da sa jo jeg at pappa var syk. Og at det var det han var så lei seg for. Han taklet ikke det. Det svarte jeg fordi jeg ikke ville at han skulle bli enda mer lei seg. Så da klarte jeg det! Men ellers så pleier jeg bare å la han få prate. Når han prater om at pappa passer på ham, så er jo det helt greit. Så da sier jeg: veit du hva, det trur jeg og. Kanskje han passer på deg. Kanskje han er her nå. Og da blir han så glad.”*

Senere i intervjuet forteller A følgende om sine opplevelser rundt de uventede samtalene med den sørgende eleven: *”Noen ganger så vil han snakke om det i ringen, og da kjenner jeg at jeg får det suget i magen. For jeg vet ikke hva jeg skal stille spørsmål om. Og så tenker jeg at det er hans tanker som blir de riktige, så jeg forsterker nok heller dem enn å rote oppi noe jeg er usikker på, da.”*

4. Resultater og drøfting

I dette kapittelet vises det til resultater som ble funnet i undersøkelsen, knyttet opp mot teori og drøfting av funnene. Det finnes ulike metoder å fremstille dataene fra et intervju på. I boken ”Intervju som forskningsmetode” beskriver Dalen (2011) ni ulike fremstillingsformer på. En av disse, *Teori og modell*, tar utgangspunkt i eksisterende

teori om et fenomen som senere kan anvendes på eget materiale. Dette er den metoden som ble valgt i denne oppgaven. Den gir et møte mellom eksisterende teori, egen empiri, og det utvikles ny innsikt og forståelse. For å få gode, relevante analyser av dataene, velges det å gå ut ifra noen av temaene fra intervjuguiden, men samtidig knytte funnene til teori, med egne refleksjoner. Formålet med denne oppgaven var først og fremst å finne hva lærere ute i skolen i dag vet om barn i sorg, og hvordan de møter disse barna gjennom kommunikasjon. Først vil jeg se på funnene om lærernes kunnskaper om sorgreaksjoner, så lærerens ansvar og initiativ av samtalen og deretter den uventede samtalen.

4.1 Lærerens kunnskaper om barns sorgreaksjoner

Dyregrov (2006) nevner angst, sterke minner, søvnforstyrrelser, tristhet, lengsel, savn, sinne, oppmerksomhetskrevede atferd, skyld, skyldbebreidelse, skam, skolevansker og kroppslige plager som barns mest vanlige sorgreaksjoner. Disse reaksjonene kan igjen gi utslag gjennom andre uttrykk hos barn. I en undersøkelse fra 2006 svarte mange barn at de ikke opplevde å bli trodd i at de slet med sorg etter at det hadde gått en tid, og at lærerne derfor forventet et høyere prestasjonsnivå fra dem. Dette ville for noen av barna resultere i ekstraoppgaver og irettesettelse. Dyregrov (2006) beskriver årsaken slik: Det er selvfølgelig ikke ond vilje som ligger bak lærernes holdning, men manglende kjennskap til barns sorgreaksjoner. Grunnet dette fenomenet, spurte jeg hvilke formeninger intervjupersonene hadde til sorgens tidsrom hos barn. Alle intervjupersonene svarte at dette var noe som ville vare livet ut. Intervjuperson B nevnte også at sorgens intensitet kan komme og gå i forhold til modning og alder, slik Bugge et al. (2003) beskriver det i boken *Sorg*.

Ut ifra dette kan vi se at intervjupersonene viste til gode kunnskaper omkring barns sorgreaksjoner, i forhold til tidsrom, normalisering og en rekke mulige sorgreaksjoner. Jeg vet allikevel ikke hvordan den enkelte lærer velger å omsette dette i praksis, og det er heller ikke et representativt utvalg av lærere som nevnt ovenfor.

4.2 Lærerens initiativ og ansvar for samtalen

Da lærerne ble spurt om hva de mente var viktig at de selv formidlet til barn i sorg, var svarene mangfoldige. Det de alle derimot la vekt på; var å ta barnet på alvor, lytte og anerkjenne barnet og det barnet sa og følte. I aktiv dialog med barnet er det viktig å lytte til barnet og ta i mot og bekrefte det som uttrykkes. I boken *Kan vi snakke med barn om alt?* blir aktiv lytting fremstilt som en viktig del av dialogen mellom barnet og den voksne hvor det å lytte og bekrefte det som uttrykkes blir satt i fokus og at den voksne derfor må innstille seg på å tilpasse seg barnets fokus til enhver tid (Raundalen & Schultz, 2008).

Enkelte lærere ønsker at en psykolog eller prest skal være den som tar samtalen med elevene om et dødsfall inntreffer, men dette er uheldig da det blir enda en person barnet må forholde seg til og bygge en relasjon til (Dyregrov, 2006). Intervjuperson A ga uttrykk for at det var 'psykisk helse' eller helsesøster som skulle ta seg av samtalen med eleven om sorgen, da dette ikke var noe A selv var utdannet til. Barnepsykolog M. Raundalen and Schultz (2008) mener det er hensiktsmessig at pedagoger, som ikke er skolert terapeuter, heller bruker en samtalemodell og setter av tid til å prate med barnet, fremfor å ta en samtale tilfeldig og helt uten en plan når den oppstår.

A uttrykker også redsel for å gå inn i denne samtalen med det sørgende barnet i frykt for å ikke vite hvordan hun/han skulle møte barnet på best mulig måte.

I boken *Sorg hos barn* skriver Dyregrov (2006) at voksne ofte vil unnlate seg å fortelle barn om tapet i håp om å skjerme barnet, men at det er de voksne selv som skjermes ved å bruke barnas behov som unnskyldning for å unngå ubehagelige voksenoppgaver. For noen voksne kan barrieren til å snakke med barnet være opplevelsen av at egen erfaring med - og kjennskap til barn og barns utvikling er mangelfull (Ruud, 2011). Ved å være oppmerksom på dette kan det være enklere å bryte egen barriere. B forventet å måtte være den nærmeste voksenpersonen for barnet, da det ikke vil være tilstrekkelig oppfølging fra helsesøster. Så selv om læreren føler det er vanskelig å vite hvordan man som lærer skal takle oppgaven på grunn av manglende kjennskap til barn i sorg, ser ikke læreren bort ifra å være den som må snakke med eleven om sorgen.

4.3 Den uventede samtalen

Mitchell mfl (2006) har gjennomgått studier som har vist at barn som overlever foreldres selvmord har større risiko for å få mer langvarige psykososiale vansker, enn barn som har hatt foreldre som har dødd av andre årsaker. Disse barna blir møtt med langt mindre støtte fra omgivelsene, vil ha det vanskeligere for å forstå årsak og virkning, og vil kunne ha sorgreaksjoner som fortvilelse, sinne og skyldfølelse (Ruud, 2011). I eksempelet som blir gitt i presentasjonen av dataene, har en elev mistet sin far gjennom et selvmord. Denne eleven kan ha opplevd for liten støtte hjemmefra da han ikke fikk vite om grunnen til farens bortgang. Dette resulterte i at det ble vanskeligere for gutten å forstå årsak og virkning og eleven har i dette tilfellet vist sorgreaksjoner som sinne og skyldfølelse på skolen. Selv om læreren her uttrykker sin engstelse for den uventede samtalen og at A håper på å unngå disse samtalene, gir A et eksempel på en god samtale med eleven, hvor gutten gir uttrykk for fortvilelse, sinne og skyld over at faren valgte å ta livet sitt. Her forklarer læreren at det var sykdommen til faren som gjorde ham så trist at han valgte å dø, ikke fordi han ikke ville leve med familien sin lenger. Læreren anerkjenner her guttens tanker ved å spørre om hva som gjør ham så sint, fremfor å hoppe rett til å trøste. Samtidig vektlegger læreren elevens subjektive oppfatning. Læreren opprettholder også barnets verdighet ved å la gutten få tenke seg om, på om ham og familien var årsaken til farens selvmord, for så å forklare at det var sykdommen faren ikke klarte å leve med lengre. Her hjelper læreren gutten til å skape en sammenheng, og å skille mellom person og hendelse.

5. Oppsummering og avslutning

Målet med denne undersøkelsen var å vite hva lærere ute i skolen i dag vet om barn i sorg, og hvordan de møter disse barna gjennom kommunikasjon. Manglende kunnskaper om barns sorgreaksjoner kan forårsake at elever i skolen ikke blir møtt på tilstrekkelig vis av lærere ute i skolen. Lærerne som ble intervjuet viste derimot gode kunnskaper om hva slags sorgreaksjoner de så for seg at de kunne møte på, og at sorgen ville vedvare i lang tid fremover.

Videre ble det funnet at lærerne hadde størst fokus på deres rolle som lyttere i samtaler med det sørgende barnet, noe som også er viktig i kommunikasjon med barn.

Det kan også se ut til at lærerne har ulike synspunkt på hvem som har ansvaret for samtalen med eleven om sorgen. En lærer viste til frykt for samtalen med den sørgende eleven, noe også forskning viser, at mange voksne kan ha, eller oppleve i møte med barn i kriser. Allikevel gir læreren et eksempel på en samtale hvor eleven blir gitt anerkjennelse, mening og verdighet, gjennom en samtale om farens bortgang, nettopp slik teorien om kommunikasjon med barn i ulike kriser har som prinsipp. Så hvordan kan en lærer kommunisere med elever som har opplevd død i nær familie? Jo, gjennom å lytte, skape mening, opprettholde verdighet og å gi anerkjennelse. Det er også en forutsetning å vite om ulike sorgreaksjoner, at sorgen kan komme og gå for elever i grunnskolealder, og å klare å møte eleven der det er med forståelse og aksept.

Referanseliste:

- Bugge, Kari, Eriksen, Hilde , & Sandvik, Oddbjørn (2003). *Sorg*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Bugge, Kari, Grelland, Eline , & Schrader, Line. (2012). *Skolebarn og sorg. Landsforeningen uventet barnedød*.
[http://www.lub.no/www/lub/resource.nsf/files/www8vtdp6-skolebarn_og_sorg_web2012/\\$FILE/skolebarn_og_sorg_web2012.pdf](http://www.lub.no/www/lub/resource.nsf/files/www8vtdp6-skolebarn_og_sorg_web2012/$FILE/skolebarn_og_sorg_web2012.pdf)
- Christoffersen, Line, & Johannesen, Asbjørn. (2012). *forskningsmetode for lærerutdanningene*. Oslo: Abstrakt forlag.
- Dalen, Monica. (2011). *Intervju som forskningsmetode - En kvalitativ tilnærming*. Oslo: universitetsforlaget.
- Dalland, Olav. (2013). *Metode og oppgaveskriving*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Dyregrov, Atle. (2006). *Sorg hos barn*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Dyregrov, Atle, & Raundalen, Magne. (1994). *Sorg og omsorg i skolen*. Bergen: Magnat forlag.
- Fossheim, Hallvard J. (2009). Informert samtykke.
<http://www.etikkom.no/FBIB/Temaer/Personvern-og-ansvar-for-den-enkelte/Informert-samtykke/>
- Hageberg, Arne Olav. (2006). Saman i sorg og glede.
http://www.psykologtidsskriftet.no/index.php?seks_id=257745&a=3
- Helsedirektoratet. (2009). Når en av våre nærmeste dør.
<http://helsedirektoratet.no/publikasjoner/nar-en-av-vare-nermeste-dor/Publikasjoner/nar-en-av-vare-nermeste-dor-bokmal.pdf>
- Kreftforeningen. (2007). Foreldre dør, sorg hos barn Retrieved from Norsk helseinformatikk website: <http://nhi.no/foreldre-og-barn/barn/livsstil/foreldre-dor-sorg-hos-barn-2871.html>
- Kvale, Steinar, Brinkmann, Svend, & Anderssen, Tone. (2009). *Det kvalitative forskningsintervju*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Nina, Strand. (2006). "Susanne 8 år skrev bok om sorg". *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*, 43.
- Raundalen, Magne, & Schultz, Jon-Håkon. (2008). *Kan vi snakke med barn om alt?* Oslo: Pedagogisk forum.
- Ruud, Kirsti. (2011). *Hvorfor spurte ingen meg?* Oslo: Gyldendal Norsk Forlag
- Severinsen, Johanne. (2010). Referat fra møte i Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora 14. desember 2010.
<https://http://www.etikkom.no/Vart-arbeid/Hva-gjor-vi/Lukkete-moter/Referat-fra-mote-NESH-2010-12-14/>
- Statistisk Sentralbyrå. (2013). Lågare folkevekst, men fortsatt høgt nivå
Folkemengden 1. Januar 2014, berekna. Oslo: Statistisk sentralbyrå.
- Statistisk Sentralbyrå. (2014a). Aldersavhengige dødsfallsrater for menn og kvinner *Døde, 2013* Oslo: Statistisk sentralbyrå.
- Statistisk Sentralbyrå. (2014b). Foreldrenes gjennomsnittsalder og samlivsstatus ved barnets fødsel *Fødte*. Oslo: Statisk sentralbyrå.

Vedlegg 1

Intervjuguide:

1. Kjenner du til barns sorgreaksjoner? (tidsrom, endringer, behov for tilrettelegging med mer)
2. Har du opplevd å ha elever i sorg, kan du fortelle litt om ditt arbeid omkring dette?
3. Hva mener du det er viktig at du tenker på og formidler i en samtale med den sørgende eleven?
4. Hvilke hjelpeapparater/instanser har læreren og elevene om en slik situasjon oppstår?
5. Hva mener du lærere bør vite om elever i sorg?
6. Kunne du ønsket mer kompetanse om arbeid med elever i sorg?
7. Er det noe du ønsker å tilføye?

Vedlegg 2

Samtykkeerklæring

Navn: xxxxxxxx

Telefon: xxxxxxxxxx

E-mail: xxxxxxxx

Studentens veileder ved HiOA er xxxxxxxx

Informert samtykke om intervju

27.02.14

Temaet for bacheloroppgaven er sorgarbeid på skoler med fokus på hvordan en lærer kan kommunisere med elever som har opplevd død i nær familie. Det vil bli gjennomført et intervju med spørsmål knyttet til dette.

Jeg er innforstått med at deltagelsen er frivillig og at det til enhver tid vil være mulig å avbryte samarbeidet. Opplysningene jeg har gitt, vil bli slettet om jeg trekker meg.

Under intervjuene vil det bli tatt lydopptak, dette lydopptaket vil bli slettet umiddelbart etter at de er blitt nedskrevet. Jeg er videre informert om at alle opplysninger vil bli behandlet konfidensielt og at skolen og navnet mitt vil bli anonymisert slik at det ikke er mulig å identifisere.

Jeg informerer med dette deltagelse til intervju knyttet til bacheloroppgave om sorgarbeid på skoler.

Sted/dato _____ Underskrift _____

Vedlegg 3

Berekna folketilvekst og folkemengd. Heile landet og dei ti største kommunane.				
	2013			
	Folkemengde 1. januar, endelige tall	Beregnet folketilvekst	Beregnet folkemengde 31. desember	Beregnet folketilvekst. Prosent
Hele landet	5 051 275	57 769	5 109 044	1,1
Fredrikstad	76 807	777	77 584	1,0
Bærum	116 677	1 956	118 633	1,7
Oslo	623 966	10 280	634 246	1,6
Drammen	65 473	677	66 150	1,0
Kristiansand	84 476	1 555	86 031	1,8
Sandnes	70 046	1 939	71 985	2,8
Stavanger	129 191	1 597	130 788	1,2
Bergen	267 950	4 051	272 001	1,5
Trondheim	179 692	2 425	182 117	1,3
Tromsø	70 358	1 269	71 627	1,8

Vedlegg 4

	2013	
	Døde per 100 000 middelfolkemengde	
	Menn	Kvinner
0-4 år	64	62
5-9 år	8	7
10-14 år	12	4
15-19 år	30	20
20-24 år	63	22
25-29 år	67	22
30-34 år	84	34
35-39 år	99	54
40-44 år	121	82
45-49 år	190	126
50-54 år	346	229
55-59 år	531	350
60-64 år	924	565
65-69 år	1 438	917
70-74 år	2 336	1 449
75-79 år	4 209	2 642
80-84 år	7 976	4 923
85-89 år	13 885	10 003
90 år eller eldre	26 689	21 420

Vedlegg 5

Foreldrenes gjennomsnittsalder ved barnets fødsel, etter region, samlivsstatus, tid og statistikkvariabel

	2013	
	Mors alder	Fars alder
0 Hele landet		
Gift	31,6	35,0
Samboer	29,9	32,6
Enslig	28,5	31,1
Annen sivilstand	0,0	0,0